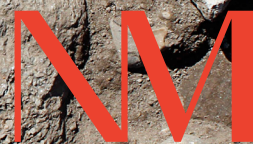

Torderup Ødekirke – Tomt og kirkegård

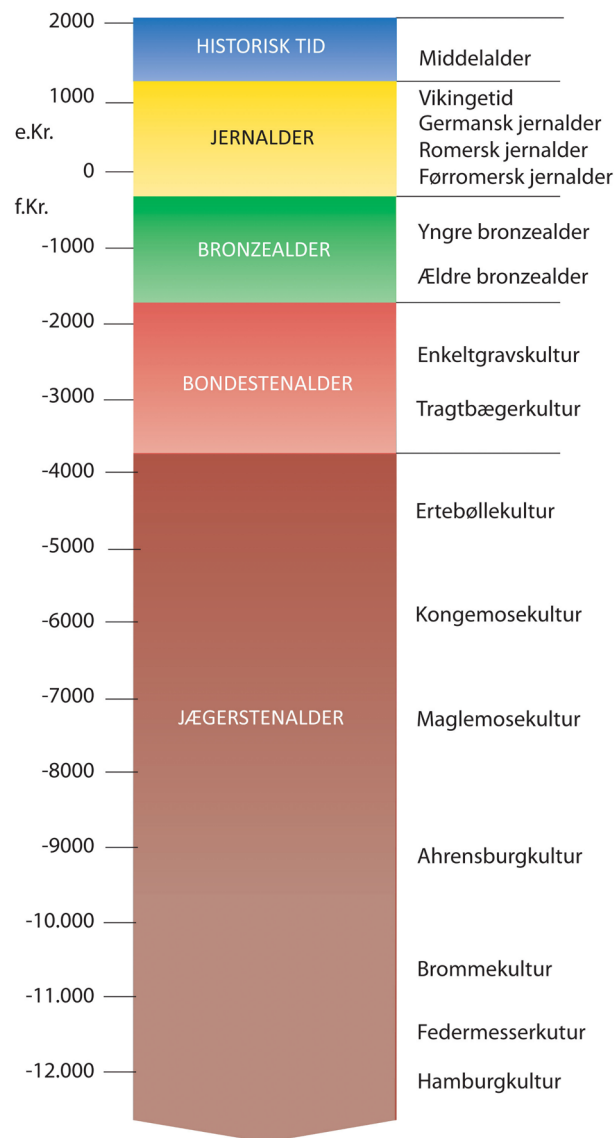
Arkæolog Kenneth Nielsen

Nordjyske
Museer
Vi giver historien liv

Indholdsfortegnelse

Indledning	3
Undersøgelsens baggrund	3
Lokalområdet i oldtiden	3
Undersøgelsens resultater	4
Trækirke	5
Kirkegården	6
Fund	8
Sammenfatning og perspektivering	8
Hvis du vil vide mere	8

Indledning

I forsommeren 2019 udførte Nordjyske Museer en delvis udgravning af grunden Vaarstvej 116 i Torderup, hvor landsbyens middelalderlige kirke oprindeligt lå. Kirken var en klassisk romansk landsbykirke med tilhørende kirkegård, og den har i middelalderen været centrum for det nu sløjfede Torderup sogn. Kirken nævnes sidste gang i Viborg stifts kirkeregnskaber i fra 1662 og må være nedrevet forholdsvis kort tid efter, hvor den i Pontoppidans Atlas fra 1769 blot omtales som "spor af en Kirke, som der har staaet". På et tidspunkt efter nedrivningen blev der opført et almindeligt beboelseshus oven på tomten, som i 2017 gik til ved en brand.

Figur 1. Ved standsningen af nedbrydningen af det gamle hus i 2017 var en stor del af ødekirkens fundamenter allerede opgravet.

Undersøgelsens baggrund

Udgravningen af kirketomten ligger i forlængelse af en tidligere sag fra 2017, hvor museet havde været tilkaldt til stedet for at stoppe en ulovlig opgravning af fundamentssten fra kirketomten. I forbindelse med nedrivningen af den brændte ejendom på grunden var maskinføreren fra det indhyrede nedbrydningsfirma fortsat med at grave ned under husfundamentet, og der var således allerede sket store skader på de arkæologiske levn efter kirken, se figur 1. For at få dokumenteret skadernes omfang foretog museet i efteråret 2017 en nondestruktiv dokumentationsundersøgelse, som påviste, at de fleste af kirkens fundamenter var enten forsvundet eller skadet i omfattende grad. Heldigvis kunne undersøgelsen også konstatere, at kirkegården imidlertid var sluppet langt billigere end kirketomten. Stikprøver i enkelte af gravene afslørede, at disse indeholdt velbevarede skeletter, som lå lige under den afgravede flade. Efter dokumentationsundersøgelsens afslutning var håbet derfor, at ødekirken med sin kirkegård kunne bevares på stedet, f.eks. ved at udlægge grunden som et grønt opholdsareal med en markering af kirkens grundplan i terrænet.

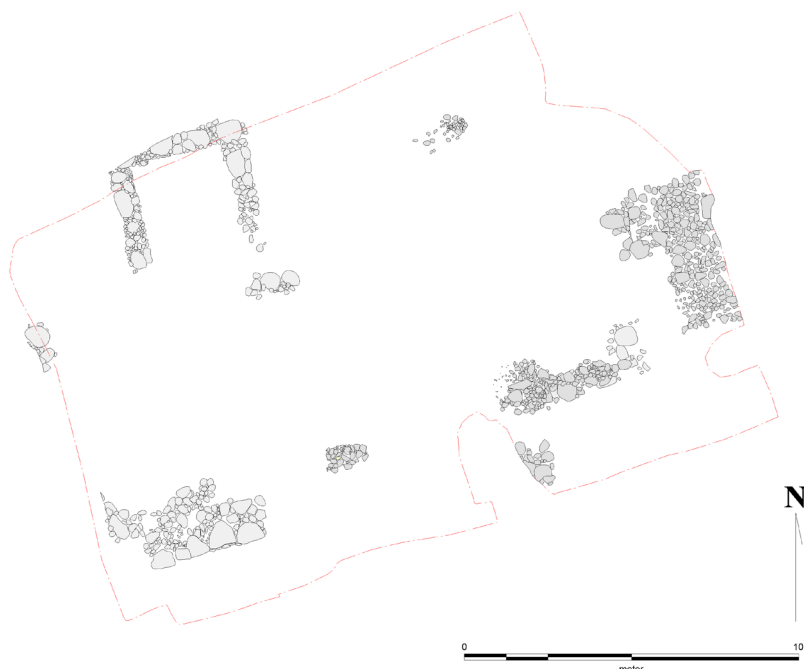
Dette blev dog ikke tilfældet, for i 2017 solgtes grunden videre til en ny grundejer, som ønskede at opføre et nyt beboelseshus på stedet. Den nye grundejer var dog ikke forud for købet blevet gjort opmærksom på, at grunden fortsat rummede et betydeligt fortidsminde, men valgte alligevel at godkende en arkæologisk udgravning på det berørte område. Slots- og Kulturstyrelsen ydede bygherre et økonomisk tilskud, som dækkede hovedparten af udgifterne til undersøgelsen.

Lokalområdet i oldtiden

Torderup ligger nederst på østsiden af et større morænebakke, der mod øst skrånede ned mod det lave terræn i Romdrup ådal. De mange metalfund fra

oldtiden, som i disse år kommer for en dag på de tilstødende marker, vidner om en placering, der ligger gunstigt i landskabet, og som foruden en fornuftig bonitet også har budt på naturlige ressourcer i form af bl.a. mulighed for sejlads i den nu drænede ådal. Det delvist bevarede oldtidsdyrkningslag med keramikskår, som fandtes under kirketomten, understreger yderligere stedets vigtighed i hvert fald tilbage til slutningen af bronzealderen.

Undersøgelsens resultater

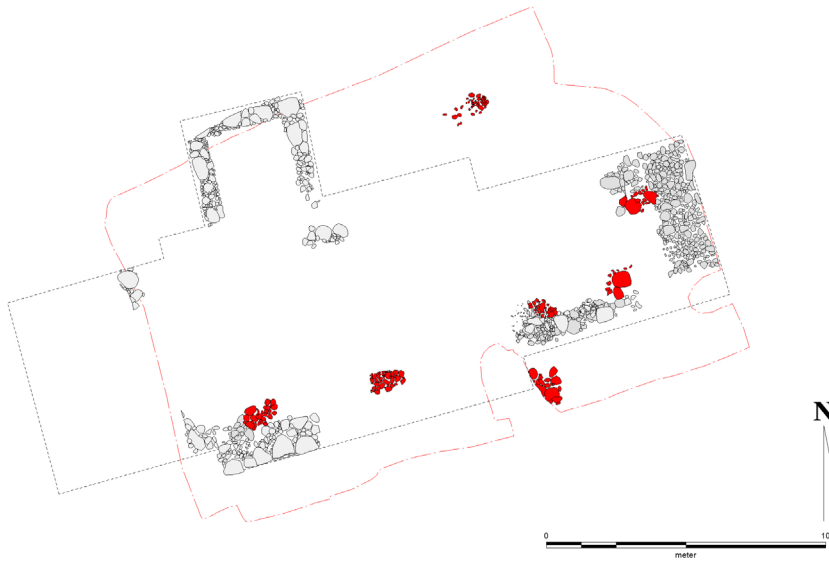

Figur 2. Plantegning med alle resterne af kirkens fundamenter registeret i 2017 og 2019.

Udstrækningen af det undersøgte areal var stort set identisk med dokumentationsfeltet fra 2017. Dog var der i 2019 blevet tilføjet nogle få meter ekstra mod øst og syd, da jordbunkerne i 2017 lå på disse dele af grunden. Udvidelsen viste sig at rumme ganske omfattende rester af kirkens korfundamenter, som ikke blev set i 2017, se figur 2. Her fremkom der et næsten to meter bredt fundament, som var opbygget af kampesten udlagt i en ca. 120 cm dyb fundamentsgrøft. I fladen var kampestenene overlejret af et jævnt lag bestående af mindre marksten, som tydeligvis har afrettet fundamentet under korets sokkelsten. I 2017 blev der set nogle få sten i varierende størrelser umiddelbart sydvest for gavlfundamentet, hvoraf flere kunne genfindes i 2019. Disse har tilhørt korets sydfundament, men var ganske forstyrret af grundens kloak, som havde fjernet en del af stenene. Fundamentet viste sig dog at være noget mere omfattende end først antaget. Kloakledningen havde kun forstyrret den sydlige del af fundamentet, hvor kormurens facadelinje havde været. Den nordlige side, som har vendt ind mod kirken, var derimod ganske velbevaret. I den vestlige del af fundamentet kunne et mindre nordgående fremspring ses på det sted, hvor koret har været sammenbygget med skibet. Korets vestlige fundament var således ikke ført igennem til bygningens nordside, men stoppede, hvor skibets sydlige korbuevang havde stået.

Skibets fundamenter har vi desværre kun set meget lidt af, da det meste gik til i forbindelse med nedbrydningen i 2017. Sydfundamentet var dog gået fri af ødelæggelsen, da dette lå lidt syd for den brændte ejendom, men var som koret også tidligere blevet forstyrret af grundens kloak. Alligevel havde et mindre fremspring overlevet ud for det sted, hvor midten af sydmurens inderside oprindeligt har været. Det bestod af mindre marksten, og i fladen

Figur 3. Med rødt er her markeret de dele af fundamenterne, som kan være fra indsættelsen af hvælv i kirken. Kirkens tolkede grundplan er trukket op med stiplede linje.

kunne det ses, at anlægget var gravet ned igennem en ældre grav inde i skibet, se figur 3. Fundamentet har båret en vægpille fra kirkens hvælv, og det kunne således påvises, at kirken, foruden våbenhus og tårn, også fik indbygget hvælv i senmiddelalderen. Foruden at løfte kirkerummets arkitektoniske udtryk, så ydede hvælvene også en betydelig beskyttelse mod brand. Selvom det bedste levn efter hvælvpiller var at finde i skibet, kan der ikke være nogen tvivl om, at overhvælvingen også har omfattet koret i Torderup. Koret var kirkernes vigtigste del, og det blev derfor altid overhvælvet før skibet. Pga. kloakkens forstyrrelser ved korfundamentet, kan det være lidt svært at tolke sporene efter hvælvene præcist, men i korets sydvestlige hjørne kan en del af stenene godt have at gøre med indbygningen af en vægpille.

Hvælv er et tungt bygningselement, som i væsentlig grad belaster det eksisterende murværk. Vægten bæres af de førnævnte vægpiller, men især ved hjørner kan der være behov for ekstra forstærkning. Der opstilles derfor gerne stræbebepiller på murens yderside, som udligner hvælvenes tryk. Syd for overgangen mellem kor og skib og lidt uden for skibets væglinje fandtes et fundament, som tolkes som værende fra en sådan stræbebepille. Stenene lå, som vægpillefundamentet, i en nedgravning, der havde skåret en ældre grav, og måtte således tilhøre den yngre byggefase. Også ud for det nordøstlige hjørne i skibet var der rester af sten. Anlægget var dog temmelig ringe bevaret, hvilket formodentlig skyldes beliggenheden tæt på det nedrevne hus. Stenene er sandsynligvis fjernet i forbindelse med husets opførelse.

Trækirke

I 1000-tallet begyndte kirker for alvor at dukke op i det danske landskab. Disse var stort set alle af træ, og de var i mange tilfælde opført af private stormænd til brug for deres egen husstand. Men efter en periode på nogle få årtier har bygningerne med deres jordgravede stolper efterhånden været modne til en udskiftning, og i 1100-tallet opstod der derfor et byggeboom af en anden verden. Overalt blev der nu opført tunge romanske stenhuse med kor og skib og enkelte også med klokketårne, som langt bedre kunne modstå tidens tand, og som rent symbolsk passede bedre med den katolske kirkes selvopfattelse i tiden. Kirken skulle være det bolværk, som beskyttede mennesket mod den jordiske verden uden for bygningen, hvor "... Djævelen går omkring som en brølende løve, og leder efter nogen at sluge..." 1. Pet. 5,8-9. Denne tanke var så grundlæggende, at selv dagslyset kun måtte lukkes ind i afmålte doser via bygningens små højtsiddende vinduer.

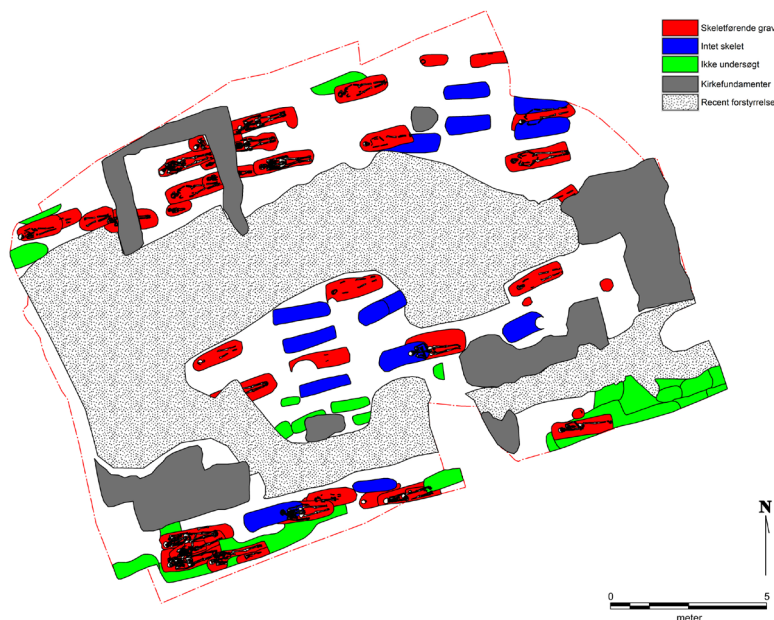
I forbindelse med udgravninger i kirkegulve eller ved ødekirker er sporene efter trækirkerne efterhånden set mange steder. Placeringen kan være forskellig fra sted til sted, men ved adskillige kirker er trækirkenes stolpehuller erkendt inde i stenkirkenes skibe. Stenkirkerne blev altså opført rundt om trækirkerne, som dermed kunne fortsætte med at danne rammen omkring messen, indtil stenkirken stod færdig. I Torderup fandtes der flere stolpehuller, som kunne være interessante i forhold til en tidligere trækirke. På den nordlige del af kirkegården blev en koncentration af stolpehuller dog tolket som spor efter aktiviteter fra oldtiden, da der her også var rester af et kulturlag indeholdende keramik fra ældre jernalder. Delvist inde i den sydlige del af kirkens skib og delvist udenfor fandtes der derimod andre stolpehuller, som umiddelbart kunne synes bedre egnet til at tolke som spor efter en træbygget forgænger. Ved nærmere eftersyn viste det sig dog, at stolpehullerne i bedste fald kunne stamme fra en bygning på omkring 15 m², hvilket var meget mindre end hos selv de mindste, kendte trækirker. Desuden lå stolpehullerne også indbyrdes for tæt til, at en sammenligning med disse gav nogen mening. I stedet må stolpehullerne ganske enkelt være sporene efter de stilladser, som blev anvendt ved opførelsen af stenkirken. Stilladshuller kendes også fra andre kirker, f.eks. ved Tjærby ødekirke ved Randers.

En træbygget forgænger kunne således ikke erkendes ud fra de undersøgte anlæg i Torderup, men det er ikke usædvanligt, at trækirkerne kan have ligget et andet sted på kirkegården end der, hvor stenkirkerne kom til at stå. Ved Tirup ødekirke ved Horsens fandt man 1984 sporene efter en trækirke, som var placeret på kirkegården nogle få meter nordvest for stenkirken. En ændring i kirkegårdens afgrænsning i funktionsperioden havde gjort, at trækirken, der oprindeligt lå midt på kirkegården, nu var kommet til at ligge på dennes vestlige del. Da stenkirken senere skulle opføres, valgtes derfor at rykke placeringen sydøst for trækirken, så den nye kirke atter centreredes på kirkegården. Da kirkegården i Torderup langt fra er afgrænset eller undersøgt arkæologisk, er der altså fortsat mange steder, en træbygget forgænger kan have ligget. Det mest oplagte sted er dog nok syd for kirken, hvor vi fra tidligere undersøgelser har kendskab til, at der mindst må have været en afstand på omkring 25 meter mellem stenkirken og kirkegårdsdiget. En trækirke med en bredde på 5 meter kunne nemt rummes inden for dette areal.

Kirkegården

På de godt 250 m², som udgravningsfeltet udgjorde, blev der undersøgt 59 grave, som i alt indeholdt 45 uforstyrrede skeletter, se figur 4. 31 individer kunne herudover identificeres ud fra knogler, som på et tidspunkt var blevet forstyrret af andre grave. 14 grave indeholdt ingen skeletter.

Kirkegården ved Torderup ødekirke følger på mange punkter det mønster, vi også ser på andre undersøgte kirkegårde fra middelalderen. Belægningen er høj, og gravene ligger helt op til kirkens fundamenter. Dette vidner om kirkens betydning som bindeleddet mellem himmel og jord, hvor en gravplads tæt på kirken har sikret, at den gravlagte også lå en smule tættere på himmeriget. Populariteten blandt disse pladser kunne også spores ved undersøgelsen, da gravene tydeligvis var blandt de ældste på kirkegården. Til generel datering af middelalderlige grave bruges en metode, der baserer sig på skeletternes armstillinger. Disse er ordnet i fire typer: A, B, C og D, som henviser til perioder, hvor de enkelte armstillinger er populære. Blandt de 23 skeletter, hvor armstillingerne kunne erkendes, var det klart armstillingerne A og B, der dominerede. Disse henføres typisk til: A: 1000-1200-tallet og B: 1200-1300-tallet, og de udgjorde samlet set 74% ud af de 23 skeletter.

Figur 4. Gravene på den undersøgte del af kirkegården ses her omkring resterne af kirkefundamenterne.

Ved 17% af skeletterne var armstillingerne kombinationer af A og B eller B og C, som med rimelig sikkerhed placerer dem inden for samme dateringsramme som de rene A og B stillinger. Armstilling C, der brugtes frem til omkring 1500, var kun at se ved to skeletter, som fandtes inde i kirken. Den yngre datering passer ganske godt i forhold til, at begravelser inde i kirken først blev mere almindelig i senmiddelalderen. I alt 12 grave blev udgravet inde i kirketomten, som foruden de to førnævnte skeletter, kun indeholdt ganske få skeletrester. Selvom disse grave må forventes at være blandt undersøgelsens yngste, så er det påfaldende, at disse var i en så meget ringere stand end gravene uden for kirken. Forklaringen skal muligvis findes i relation til jordens kemiske sammensætning på det tidspunkt, hvor gravene blev etableret. Kirkebyggeriet havde formodentlig efterladt forholdsvis store mængder kalkmørtelrester på overfladen omkring kirken, som i sig selv må have hævet jordens pH-værdi betragteligt. Da knogler hovedsageligt består af kalk, kan mørtelen således have været medvirkende til at forbedre bevaringsforholdene for knoglematerialet ganske betragteligt. Inde i kirken har man sikkert fjernet mørtelresterne, da der skulle lægges gulv, og bevaringsforholdene for de indvendige grave blev således ikke påvirket i samme grad som i de udvendige. Gravfylden, som for alle de indvendige graves vedkommende bestod af groft grus iblandet sten, kan også have gjort det nemmere for vand at gennemstrømme gravene, hvorved knoglerne forholdsvis hurtigt er blevet opløst.

Der vil senere blive udtaget et antal prøver fra flere af skeletterne, som ønskes dateret ved hjælp af kulstof 14-metoden. Herved vil bl.a. armstillingernes datering kunne vurderes og justeres for Torderup kirkegård, da lokale forskelle i begravelsespraksis jævnligt forekommer. Også enkelte grave, der mistænkes for at kunne være ældre end stenkirken, vil blive medtaget i denne proces.

I forbindelse med registreringen af de enkelte skeletter blev der også indsamlet prøver for makrofossiler og tungmetaller. En analyse af disse var dog ikke indeholdt i udgravningsbudgettet for nærværende undersøgelse, men opbevares på museet, og de vil således kunne indgå i fremtidige forskningsprojekter.

Fund

Fundmængden var meget begrænset, men enkelte genstande var dog alligevel interessante i forhold til de handlinger, som fandt sted, mens kirken var i funktion. Lige syd for koret blev der med metaldetektor fundet en lille slidt urnesfibel, se figur 5. Urnesfibrerne var meget populære fra midten af 1000-tallet og frem til senest midten af 1100-tallet, og de var udført i den yngste af vikingetidens dyrestile, Urnesstilen, som er navngivet efter udsmykningen af portalen til kirken i Urnes i Norge. Fiblen kan måske være tabt i en af de tidlige grave tæt på kirken, eller måske mod sædvanen være givet med i en grav.

I den recente fyld i grøften efter skibets nordfundament blev der fundet en del af ophænget fra et røgelseskar, se figur 6. Ophænget består af en trefliget bronzeplade med tre øskner på undersiden samt en ring fastgjort i midten på oversiden. I de tre øskner har selve røgelseskarret været ophængt, imens der i ringen på den anden side var monteret en kæde, så røgelseskarret kunne svinges rundt under messen. At brænde røgelse er en integreret del af den katolske messe, og røgelseskar har derfor været en fast del af inventaret i middelalderens kirker. Ophænget er utvivlsomt fra Torderup kirkes eget røgelseskar og er det eneste fund, vi har af kirkens inventar. Det er formodentlig fremstillet i 1200-tallet.

Sammenfatning og perspektivering

Med udgravningen af det resterende korfundament og vægpillerne fra ødekirken er det meste af anlægget hermed færdigundersøgt. Kun mod vest under den eksisterende garagebygning mangler tårnets fundament fortsat at blive undersøgt og føjet til kirkens samlede grundplan. Kirkegårdens afgrænsning kendes heller ikke endnu, men må formodes stadig i et vist omfang at befinde sig under græsplænerne på de tilstødende naboarealer. Også de tilbageværende grave, der formodentlig skal tælles i hundreder, må fortsat ligge urørt på store dele af kirkegårdens oprindelige areal. De rummer formodentlig oplysninger, som kan være med til at klarlægge, hvorfor Torderup sogn og kirke i sin tid nedlagdes kort efter middelalderen. Hvis patologien i skeletmaterialet fra de endnu ikke udgravede dele af kirkegården f.eks. kunne fremvise tegn på forringelser af lokalbefolkningens sundhedsmæssige tilstand i senmiddelalderen, ville dette i sig selv være en vigtig oplysning i forhold til løsningen af denne gåde. Også eftersøgningen af en træbygget forgænger for stenkirken vil fortsat forblive aktuel. Ved fremtidige jordarbejder er det derfor vigtigt, at berørte dele af kirkegården undersøges arkæologisk forud for anlægsarbejdet, så ikke yderligere viden tabes for eftertiden.

Hvis du vil vide mere

Som yderligere læsning kan anbefales følgende oversigtsværker:
Niels Engberg: *Danmarks Døde Kirker*. Syddansk Universitetsforlag, Odense 2018.

Inger Marie Hyldgård: *Tjærby Ødekirke og Kirkegård*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2016.

Jakob Kieffer-Olsen: *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*. Syddansk Universitetsforlag, Odense 2018.

Danmarks Kirker. Nationalmuseet, København 1933 ff.

Figur 5. Urnesfibel.

Figur 6. Ophæng fra røgelseskar.

Udgravningsdata

Torderup Ødekirke

- Nordjyske Museer jnr. ÅHM 6813
- Udgravningsperiode: 29. april til 16. juni 2019
- Fund & Fortidsminder: 120104-104
- Slots- og Kulturstyrelsen jnr. 18/07717
- Bygherre: Lars Lindorff Kristensen
- Undersøgt areal: 250 m²
- Deltagere i udgravningen:
 - Museumsinspektør Christian Vrængmose Jensen
 - Arkæolog Kenneth Nielsen
 - Arkæolog Jeanette Ladefoged Halkier
 - Osteolog Anne Østergaard Jensen
- Dokumentationsmateriale (fund, fotos, opmålinger m.v.) opbevares på Aalborg Historiske Museum, Vang Mark 25, 9380 Vestbjerg